

Avrupa Ortaçağ Kırsal-Kentsel Yaşamında Cadılık Olgusunun Yaşlı Kadınlar Bağlamında Değerlendirilmesi

Gökçe Karabacak

Doktora, Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi

Adres: Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Enstitüsü, Akdeniz Ortaçağ Araştırmaları Anabilim Dalı, Akdeniz Üniversitesi, Antalya

E-Posta: gokcepirinc@yandex.com

Geliş Tarihi: 28 Ekim 2024; Kabul Tarihi: 26 Aralık 2024

Doi: 10.5281/zenodo.15699906

Künye: Karabacak, G. (2025). Avrupa Ortaçağ Kırsal-Kentsel Yaşamında Cadılık Olgusunun Yaşlı Kadınlar Bağlamında Değerlendirilmesi. Senex: Yaşlılık Çalışmaları Dergisi, 9(1), 27-36.

 <https://orcid.org/0009-0007-3379-4408>

* Bu çalışma daha önce "Ortaçağ Kent Yaşamında Cadılık Olgusunun Yaşlı Kadınlar Bağlamında Değerlendirilmesi" isimli başlıkla 31 Ekim-2 Kasım 2024 tarihinde gerçekleştirilen Yaşlanma ve Kent: Kentler Bizim Neyimiz Olacak? temalı Senex VIII. Lisansüstü Yaşlılık Çalışmaları kongresinde sunulmuştur.

Özet

Bu çalışmada Ortaçağ Avrupa dünyasında derin izler bırakmış, cadılık olgusunu biçimlendirmiş ayrımcı fikirler, ilerleyen süreçlerde gerçekleşen cadılık yargılamaları, kadının Ortaçağ'a özgü kent yaşamında yaşlanması ve ona yönelik bakış açısı bağlamında incelenmiştir. Sapkınlıklardan, krizlerden sorumlu addedilerek "cadılık" ile etiketlenen, yaşlılıkları ve kötülükleriyle yer edip temsil edildikleri masallardaki yaşlı kadınlar için kentler, onları gözetim altında tutan stereotiplerle yaşamlarına süren bir korku salarak hapishaneler gibi hissettirdikleri ölçüde -hayatta kalabilmek adına- büyücülük pelerini taktıkları savunma hatlarına dönüşebilmektedir. "Yaşlı bir kadın için büyücü olarak bilinmek son savunma hattı olabilir" (Eco, 2023). Ortaçağ dönemi cadılık olgusuna ilişkin literatür taraması yapılarak verilere ulaşılan konu, insandışlaştırılarak ötekileştirilen yaşlı kadınların günah keçisi olarak etiketlendikleri çok yönlü bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla sosyo-politik-ekonomik-kültürel yanları mevcuttur. Cadılık fenomeniyle eşleştirilen kadınların şeytanla girdikleri varsayılan ilişki, efendi-köle ilişkisi bağlamında incelendiğinde Hristiyanlık inancındaki günahkarlık olgusu ve kadınların kötülüğe eğilimli oldukları ön kabulü, dönemin kadınlarının toplumsal konumlarını anlaşılır kılmaktadır. Prometheus'un insanlık için çaldığı, uğruna Zeus tarafından ağır bir şekilde cezalandırıldığı ateş, dönemin egemen güçlerince hem yapının hem yıkımın sembolü olmuştur. Cadılık olgusu-yargılamaları bu perspektiften ele alındığında, insanlıktan şeytanla iş birliği yapması sonucu çıkmış cadı kadınların etiketlenmeleri, ötekileştirilmeleri, dışlanmaları, yargılanmaları ve yakılmaları meşrulaştırılmıştır. Etiketleme Kuramı açısından konu değerlendirildiğinde, "cadılık" ile eşleştirilen yaşlı kadınların üzerinde oluşan Pygmalion Etkisi aynı şekilde bu travmatize döngüyü sürdürerek kriz yaratan bir faktör ve ekonomik, dinsel, toplumsal köklere sahip kitlesel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Ortaçağ • Cadılık • Yaşlı Kadınlar • Kırsal/Kentsel Yaşam • Etiketleme Kuramı

A Contemplating of Urban Life in The Medieval Times Concerning Old Women

Abstract

In this study, discriminatory views that constituted the phenomena of witchcraft and instamping the medieval mainstream in the Medieval European world will be examined within the context of women who were getting older in medieval urban life, standpoints to them and the witchcraft trials in the following processes. Medieval urbans, for old women who were labelled as "witches" and held responsible for the social-economic crisis, social deviation and heresy -as we have seen that theme in the old familiar fairy tales which made use of them to depict the evilness by using their old ages- were prisons as well as line of defence. The stereotypes that kept them under surveillance like "sorcerer", "faustian pact", "witch", "evil" were the main figures that threatened old women life. According to Umberto Eco (2023), for old women, becoming known as sorcerer could be the line of defence in order to survive. This subject in which old women who underwent dehumanisation and be labelled as scape goat is analyzed by making a literature review is required a multi-directional approach based on socio-political-economic-cultural dimensions. When the assumed engagement between the devil and women is assessed in the context of the master-slave conceptualization, the phenomenon of sinfulness in Christianity and the assumed tendency of women towards evil will shed light on the

social status of medieval women. The fire that Prometheus stole for humanity and for which he paid the ultimate price and severely punished by Zeus is the symbol of construction and destruction, This process paved the way for the legitimation of burning to death of women accused of being witches at stake. Consequently, from the viewpoint of the Labeling Theory, this process triggered the Pygmalion Effect on women associated with witchcraft. All in all, socio-economic-political, cultural and ecclesiastical roots of this effect made an appearance of a mass problem as witchcraze.

Keywords:

Medieval Period • Witchcraft • Old Women • Rural/Urban Life • Labeling Theory

Giriş

“Cadı” anlam, imgelem ve söylem bakımından çok yönlülüğüyle dikkat çeken hem fantastik hem akademik anlamda önem arz eden bir figürdür. Sosyal bilim araştırmaları için pek çok konuya açıklık sağlayacak anahtar olguları içinde barındırması bakımından hacmen geniş bir alanı kapladığı fantazyaleminde alınıp asıl içinden doğmuş olduğu bağlamına oturtulması gerekmektedir. Masallarda, mitlerde, efsanelerde ve pek tabii dini metinlerde tehlike-korku unsurları olarak işlenen, “cadılar” kategorisinin bir alt kategorisi olan “yaşlı kadınlar”, bu çalışmanın ana karakterleri olacaktır. Çalışmada Avrupa’da yaşanan Geç Ortaçağ-Erken Yeni Çağ dönemi süresince günah keçisi olarak belirlenen spesifik bir grup olarak yaşlı “cadı” kadınlar evreni örneklem olarak ele alınıp incelenecektir.

“Cadılık” ve “Yaşlılık” kavramlarını bir araya getiren bu olgu üzerine düşünülmesine ve hakkında araştırma yapılmasına koşut olarak çeşitli anlamlandırma kalıpları ve gerçeklik inşaları, ulaşılan bilgilerin çeşitli sosyal teorilerle bağdaştırılması yoluyla aydınlanmaktadır. Keskin dönem ayrımlarının, alan çalışması yapanların işini biraz olsun kolaylaştırmak dışında gerçeği yansıtmaktan uzak olduğu varsayımıyla ve bir önceki sürecin sonrakini belirleyici zincirleme ilerleyen, zaman zaman birbirini saf dışı bırakan unsurları içerdiği, bu unsurlardan birinin kısa dönemler içerisinde diğeri yerine geçebildiği yahut uzun dönemlerce aynı kalabildiği, birikimli ve iç içe geçmiş bir şekilde geleceğe kendini aktardığı düşüncesiyle incelenen süreç, bu çalışmada, bütünlüklü bir yapı olarak ele alınmıştır. Zira doğrusal ilerlediği varsayılan bir tarih anlayışı, yalnızca öğretilmek ve duyulmak istenen ideolojik resmi ulusal tarih tasarısıyla var olmakta ve ilettiğini iddia ettiği gerçekliği, yanlı ve bağlamından oldukça kopuk olarak aktarmaktadır.

Literatürde cadılık olgusunun ruhban ve seküler çevrelerde mesele haline getirildiği, yargılamaların gerçekleştirildiği sürecin 1450-1750 yılları arasında yaşandığı kabul edilmektedir. Akıl çağıının başlangıcı olarak varsayılan Rönesans Dönemi’nin cadılık yargılamalarının yoğunlaştığı döneme denk geldiği baz alındığında, doğrusal ilerlediği varsayılan bir tarih yaklaşımının ve rasyonel insan ön kabulünün, gerçekliği yansıtmadığı aksine yanlı olarak ilettiği anlaşılabilir, bu durum ise alternatif bir bakış açısını gerekli kılmaktadır.

Bauman’ın (2017: 81) “İnsanların yönetimi, en az, iki yüzyıl önce suçlanan doğa’nın kadar kaprisli, öngörülemez, kör, düşüncesiz ve erdemlerle günahlara karşı kayıtsız, üstelik de daha gaddar ve yıkıcı olabilir” sözleri, pozitivist bakış açısına göre insanın rasyonel olduğu varsayımını sorgulayıcı ve sorgulayıcı nitelik-

tedir. Nitekim, cadılık yargılamaları, çok yönlü olarak incelendiğinde, insana özgü irrasyonelliğin çarpıcı, ufuk açıcı bir kanıtıdır. İnsan yaşamının irrasyonel özelliğinin yanı sıra gündelik yaşam kaygılarından ileri gelen bir yüzeysel bakış açısı ve derinlikli düşünme noksanlığı söz konusudur. Bu hususta E. Connolly’nin de ifade ettiği üzere (2016: 80), süregelen yaşam, kendini gündelik telaşlar, mücadeleler ve alışkanlıklar biçiminde organize etmiştir ve bu yapı, varoluşun doğal bir parçasıdır. Dolayısıyla, bu eksen dahilinde yapılanmış yaşam sürdürülmeye çalışılırken bunun öznesi olan insanlar olarak bizler, çoğunlukla yaşamla olan derin bağlantılarımızı derinlemesine düşünmekten ve dünyanın bağlantılı olduğu yaşam biçimlerini keşfetmekten kendimizi geri tutar, genellikle buna fırsat bulamayız. Dolayısıyla rasyonel insan kavrayışına aykırı bir durumun oluşması, gündelik yaşam örüntüsünün doğal bir sonucudur.

Canlılığını yitirmeksizin varlığına devam eden stereotipler ise gücünü tam olarak buradan almaktadır. Gündelik yaşamın derinlikli ve bütünlüklü düşünmeye izin vermeyen kaotik yapısıyla ageizm stereotipleri, ayrımcı niteliklerine karşın gündelik söylemlerle sıkı sıkıya bir ilişki kurmakta, zayıflamak bir yana güçlenerek kendilerini sürdürmekte, yaşamımızın kılcallarına dek sızılmaktadır. Dolayısıyla dolaşımda olan söylemlerin ve onların bağlamlarının derinlemesine incelemeye tabii tutulabilmesi için konu bütünlüklü olarak incelenmeli, bununla birlikte paradigma kaymalarının ayırıcılığına varılabilmelidir. Zira incelenen dönemin sosyo-politik-ekonomik-kültürel bağlamı dikkate alınmaksızın ve her bir unsurun etkisi kapsama dahil edilmeksizin varılacak sonuçlar, konuyu oluşturan kolonlardan birinin eksikliği anlamına gelmektedir. Buna bağlı olarak teori, zayıf kalma tehlikesiyle baş başa kalabilmektedir.

1. Paradigma Kaygıları

Yaşlılığın algılanmasına ilişkin değişkenler dönemin politik, ekonomik, kültürel yapısına göre değiştikçe paradigma kaymaları yaşanmaktadır. Yahut değişkenlerin benzer koşullar sunmasına koşut olarak algılanma biçimleri de aynı kalabilmektedir. Aynı toplum içerisinde farklı anlamlandırma biçimleri olabildiği gibi farklı toplumlar arasında benzer anlamlandırma biçimleriyle karşılaşılabilir. Yaşlılığa ilişkin sunulmuş birkaç yaklaşım incelemesiyle bu durum somutlaştırılmaya çalışılacaktır.

Latince’de yaşlı/ihtiyar anlamına gelen “Senex” kelimesi etimolojik kökeni itibarıyla Senatus’un yapısal ve işlevsel özünü oluşturmuştur. Senatus, bir danışma kurulu olarak tanımlanabilmektedir. Roma Krallığı döneminde kurulmuştur ve kralın hem askeri hem siyasi ko-

nuları danıştığı yaşlılar heyeti/ihtiyarlar heyeti olarak yürütülmüştür. Yönetimde babadan oğula geçen bir hanedanlık sisteminin benimsenmediği lakin krallığın ömür boyu bir görev olarak icra edildiği bu dönemde yeni kral, senatus tarafından atanmaktadır. Yeni bir kral atanmadığı durumlarda ise senatus üyeleri, yeni kral seçimine ilişkin yürüttükleri çalışmalarının yanı sıra -belli süreliğine- yetki paylaşımı yaparak yönetimi devralmaktadırlar (Eco, 2011: 30).

Antik döneme damgasını vurmuş önemli düşünürlerden biri olan Cicero (2024: 11-12), Yaşlı Cato veya Yaşlılık Üzerine eserinde, yaşlılığı işlev kaybıyla eş tutan yaklaşımlara karşı çıkarak Appius Claudius'un yaşı geçkin ve gözlerini kaybetmiş olmasına karşın Pyrrhus Savaşı'nda yer alarak etkin bir rol üstlendiğinden söz etmekte, Roma İmparatorluğu'nun geleceğini belirleyecek bu gibi önemli kararlar almanın çeviklik ve beden gücünden ziyade otorite, akıl gücü ve karar alma yetisi gerektirdiğini, bu özelliklerin de yaşlılık döneminde arttığını belirtmekte, üstlenilen bu lider pozisyonunu dümen başında olan ve geminin istikametine yön vererek bilgeliği temsil eden bir kaptanın konumuna benzetmektedir.

12. yüzyıl Ortaçağ dönemi entelektüelleri açısından yaş almış kişilerin ve fikirlerin önemi, "eski"nin kıymeti, Le Goff'un aktardığı (2024: 18) Bernard de Chartes tarafından dile getirilen şu cümleden anlaşılmaktadır: Biz devlerin omuzlarına tünemiş cücüleriz. Böylece onlardan daha çok şeyi ve daha uzakları görüyoruz; bunun nedeni gözümüzün daha keskin olması veya daha uzun boylu olmamız değil, onların bizi havaya kaldırmaları ve dev gibi boylarıyla yükseklere taşımalarıdır.

Philip Aries (2020: 54-55), 15. ve 16. Yüzyıl Ortaçağ yaşamında yaşlılığın, hastalık ve çürüme ile bir tutulan insan başarısızlığı ve onun bir belirtici olarak bedendeki yıpranma, bozulma, ölümün ürkütücülüğü şeklinde dile geldiğini ve başarısızlık olgusuyla özdeşleştiğini; bu yaklaşımın, dönemin şiirlerinde görünür olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla bu dönemde yaşlılığa ve yaşlılara ilişkin yaklaşım, sembolik olarak başarısızlık kavramıyla eş tutularak "Kemiklerden başka bir şey değilim, bir iskelete benziyorum. Etlerim, kaslarım, derim dökülmüş... Bedenim, her parçanın birbirinden ayrılacağı noktaya doğru küçülüyor" biçiminde dile gelen sözlerdeki gibi işe yarar olmaktan uzak olma düşüncesiyle karakterize olmuştur.

Geleneksel toplumlardaki yaşlılara olan bakışın genel olarak, düzenin sağlayıcısı ve istikrarın geleceğe aktarımını sağlayan bilgi birikiminin kaynağı olarak görüldüğü yaklaşıma örnek teşkil edecek bir aktarım, arkeolog Margaret Mead'den gelmiştir. Onun Samoa yerlileri üzerine yaptığı saha çalışmalarına dayanan 1928 tarihinde ilk basımı yapılan Samoa'da Ergen Olmak araştırmasında yaşlı nüfus grubu, toplumun önemli görevler üstlenen kişilerinden oluşmaktadır. Yerli bir gencin babasına dair sözleri vasıtasıyla bu bakış açısı somutlaşmaktadır:

Bana yardım edecek yaşlı bir erkek yok. Babam unvanı elinden alınıp bana verilince o kadar öfkeleni ki, hiçbir şey anlatmaz oldu. Annem bilge bir kadın olmasına rağmen, başka bir adadan gelmiş olduğu için köyümüzün gelenekleri hakkında pek bir şey bilmiyor. Evde akşamları benimle oturup eskilerden bahsedecek hiç kimse

yok. Genç bir matai'nin, her an yanı başında durup sağır kulakları ne sorduğunu duymaz hale gelmiş olsa bile, kendisine pek çok şey öğretecek yaşlı bir adama ihtiyacı var" (Mead, 2018: 172).

Bauman (2017: 90-91), tarihsel öyküsü çok eskilere götürülebilecek bir kuşaklar arası çatışmaya işaret ederek yaşlıların gençlerden, gençlerin de yaşlılardan her daim şüphe ettiklerini belirtmekte ve olan ile olması gereken arasındaki uçurumun artmasıyla birlikte bu çatışmanın derinleştiğini belirtmektedir. İki toplumsal grup arasındaki şüpheye dayanan bir yaklaşım tarzı, birinin zarara uğrattığını diğerinin düzeltebileceğine ilişkin bir beklenti ve korunması gerekenlerin diğerinin bilgisizliğiyle yıkıma uğrayacağı korkusunu yapısında taşıdığından dolayı, bu çatışmalı halin eylemlere de yansıtacağı gerçeği göz ardı edilemez bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreç, Antik Çağ'dan Ortaçağ'a, Yeni Çağ'dan günümüze değin görünüm değiştirerek benzer şekillerde sürmekte, bitimsiz bir süreç olarak ilerlemektedir. Bauman ayrıca, günümüzün modern yaşayışında, söz konusu kuşaklar arası krizin geçmişe kıyasla daha görünür olduğunu belirtmekte, bu durumu, dünya halinin ve yaşam biçiminin insan eliyle değiştirilebileceğine yönelik kanının genel kabul görmesine bağlamaktadır. Dolayısıyla modern yaşayış pratiklerine ve düşüncesine de hâkim olan insanın rasyonel olduğu yanılgısı, çeşitli kalıplaşmış yargılar, genelleştirilmiş kimlikler üretmek toplumun dezavantajlı gruplarını birçok yönden zarara uğratmaktadır.

Nitekim bu çalışmada konu edinilen, travma ve toplumsal kriz kapsamında ele alınacak olan meselenin çıkış noktalarından birinin, birbirleriyle çatışma halinde olan ve Bauman'ın tabiriyle (2017: 90) "iletişimsel kargaşa" temelli ilişki kuran kuşaklar arasındaki fark olduğunu söylemek çok yanlış olmayacaktır. Zira dünyayı belirli bir anlam kalıbına oturtmak ve kategorileri belirlemek, olayların nedenlerini içeren sonuçları tespit edebilme ve dış dünyayı anlamlandırabilme yolu olarak görürse de çoğunlukla yanıltıcıdır. Bütüncül bir anlama ulaşmak ve bütünü kavramak, çokça ayrımcılık kategorisi yaratmaktadır. Zira tümdengelimsel bir yaklaşıma içkin olan bu sonuç, kaçınılmazdır. Sonuçlara nedenler bulmak, çoğunlukla doğrusal bir mantık dizgesi gerektirir ve yanıltma riski fazladır zira çoğunlukla tek bir sonucun, bir değil birden fazla nedeni vardır. Kategorizasyon, tümsel veriyi içerdiği varsayılan teoriyi, çoğu zaman nedene giden yolundan saptırır ve yolunu kaybeden bir teori, yeni problemlere yol açma tehlikesi barındırır.

Cadı olarak konumlandırılan ve cadılığın gerçek bir olgu olarak ele alındığı dönemde damgalanan yaşlı kadınların konumu ve buna etki eden süreçler, bu yaklaşımla ele alınacak; çalışmada ele alınan bu konu, öncelikle, genel bir Ortaçağ dönemi kırsal-kentsel yaşam anlatısı ayağı üzerine oturtulacak, ardından konuyu kuşatan fiziksel evren anlaşılmaya çalışılacaktır.

2. Ortaçağ Dönemi Kırsal-Kent Yaşamını Şekillendiren Düşünüş Biçimi

Coğrafi, askeri, siyasi, ekonomik sebeplerle Avrupa topraklarına akın eden kavimlerin istilası sonucunda hem siyasi hem askeri hem de ekonomik istikrarını

korumakta güçlük yaşayan Roma İmparatorluğu'nun zayıflayıp dağılmasının beraberinde gelen merkezi güçten yoksunluk, Batı'da yetke değişikliğini gerekli kılmıştı ve Kilise sosyo-politik-ekonomik arenada varlık göstermeye başlamıştı.

Ortaçağ Avrupa'sında etkin olan düşünce sisteminde, -Antik dönem inanışlarından miras alındığı haliyle- yaşanan olumsuzluklar, ilahi bir cezalandırma olarak Tanrı tarafından gönderilmektedir. Yaşanan olaylar çoğunlukla kehanetler ve mucizeler yoluyla anlamlandırılmaktadır. Anna Komnena'nın Aleksios isimli eserinde de karşılaşılabileceği üzere (2024: 288) çekirge istilaları, gökyüzünde kuyruklu yıldız görülmesi gibi olaylar, genellikle bir diğer kötü olayın habercisi ve nedenidir. Genç'in belirttiği üzere (2022: 250-251) Kilise, yaşanan felaketi lüks harcamalara, gösteriş ve israfa bağlamakta, bunlardan kaçınılmasını salık vermekte, kadınların daha sade ve iffetli giyinmesine yönelik uyarılarda bulunmaktadır.

Dönemin bu gerçekliği, hastalıkla mücadele eden yoksul insanların bitkisel tedaviler uygulayan, daha ucuz iyileştirme yöntemleri sunan şifacılar yönelme arzularını açıklayabilecek bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Henüz kovuşturulmadığı, sapkınlık olarak nitelenmediği ve yargılanmadığı dönemlerde büyücülük, falcılık gibi eylemler, şeytanla pakt yapan "yaşlı cadı kadın" imgesiyle -sonraki dönemlerdeki kadar keskin ve ayrılmaz bir şekilde- eşleştirilmemektedir.

2.1. Ortaçağ'da Yaşlılık Sınırı ve Etki Eden Faktörler

Genç (2022: 257) Kara Ölüm veba salgını sonrasında başışıklıkları daha güçlü olan yaşlı nüfus içerisinde hayatta kalan kişi sayısının daha fazla olduğunu, altmış yaşın altında olan herkese çalışma yükümlülüğü getirildiğini belirtmekte, bu sebepten bu dönemde yaşlılık sınırının altmış olduğuna vurgu yapmaktadır.

Shahar (2002: 13), Ortaçağ düşünüş sistemini geniş çevrelerde, büyük çaplı olarak etkileyen Aziz Augustinus'un, yaşı altmış olan kişilerin yaşlılık aşamasının başında olan kişiler olarak tanımlandığı altı bölümlü bir yaşam döngüsü kurguladığını belirtmektedir.

Sosyo-ekonomik durum ve koşullar, toplumsal kategorilerin anlamlandırılma biçimlerini doğrudan etkilemektedir. Bu kategorilerin sosyo-politik değişim ve dönüşümlerden ne düzeyde etkilendiğinin bir diğer görüntüsünü Aries (1963: 355), Ortaçağ'da çocuk ve çocukluk incelemesi yaptığı *Centuries of Childhood* eserinde sunmaktadır: Kişileri koruyan devlet unsurunun zayıfladığı durumlarda ailenin bir sığınak işlevi gördüğünü fakat kişilerin, siyasi kurumlar tarafından güvenceye alındıklarında ailenin kısıtlamasından kurtulduklarını, bu anlamda, soy tarihinin politik düzende yaşanan modifikasyonlara göre değişikliklere uğradığını ifade etmektedir. Yaşlılık kategorileri ve yaşlılığı algılama biçimleri, tıpkı Aries'in aile kavramı için belirttiği gibi- sosyo-politik-ekonomik yapıya göre farklılaşma potansiyelini içinde taşımaktadır.

3. Yaşlı Kadın İmgesine Dayalı Cadılık Tipolojisi

"Halkın kendisi her zaman böyle aptalca yalancı masallar icat edip peşinden de buna inanılmaz bir inançla inanmıştır".

Etienne De La Boetie (2022: 58)

Modern öncesi dönemin gündelik yaşantısında önemli bir yere sahip olan büyücülük, ak cadılık, kara cadılık olgularına ilişkin semboller, çeşitli değişim ve dönüşümlere uğramış olsalar da toplumsal hafızanın karmaşık atmosferinde son derece canlı biçimde barınmaktadırlar. Çocukları sevmeyen; onların sevdiği hayvanlara dönüşerek onları kandıran, çalan, avlayan; çocukların vücut parçalarını kazanda kaynatıp krem yaparak gençlik ve güç kazanan; kötülük döngüsünü sürdüren bir korku figürü olarak modern cadı, masallardaki yaşlı, çocuksuz, yalnız bir kadına yahut üvey anneye karşılık gelmekte ve çevresi için tehdit teşkil ettiği düşünüldüğünden korkulması gereken bir varlık olarak görülmektedir (Akin, 2024: 160). Görsellerde sıklıkla rastlanan sivri dik bir uca sahip kukuleta takan, siğilli büyük bir burna, karışmış saçlara, kamburlaşmış bir gövdeye, zayıf, kemikli yüze ve ellere, kötülük saçan bir ses tonuna, çukurlaşmış gözlere sahip olan, omuzunda kargası yahut yanında kara kedisi olan, -şeytan ibadeti olarak tanımlanabilecek- Sabbath'a uçmak için çalı süpürgesi kullanan bir cadı tiplmesi, zihinlerde şablonlaştığı haliyle, bir düşman figürüne dönüşmekte, Şeytanın bir temsilcisi olarak gerçek hayatta varlık gösterdiği düşünülmektedir. Cadı tipolojisini yansıtan ve cadılık olgusunu temsil eden başarılı tablolarıyla da bilinen Francisco Goya'ya ait Güzel Sahibe (1799) tablosu, Withes' Sabbath tablo serisi, Hans Baldung'un Üç Kaderler, Lachesis, Atropos ve Clotho eseri (Kramer-Sprenger, 2018: 242) ve 16. yüzyıla tarihlenen bilinmeyen bir sanatçıya ait olduğu belirtilen Baltanın Sapından Süt Sağan Cadı resmi (Kramer-Sprenger, 2018: 345), "yaşlı cadılar" ile ilişkin tipolojiyi ve anlatıları yansıtmaları bakımından başarılı örnekler olarak sayılabilmektedir.

"Cadı"nın, Şeytanın bir işbirlikçisi olduğu düşüncesi ve Şeytan için çalışan demonlarla iş yaptığı, onların yardımını aldığı inancı, kendisine yönelik korkuyu da beraberinde getirmektedir. "Yaşlı bir cadalo" (Akin, 2024: 147) olarak tanımlanan cadı, zihinlerde, kuvvetten düşmüş, buruşuk cilde sahip, sağlıklı olmayan, yalnız, kimsenin bulunmak istemeyeceği kasvetli ıssızlıklarda yaşayan, diğer insanların yardımına muhtaç, çirkin, yaşama sevincini yitirmiş, mutsuz, kötülük düşünen, haset dolu ve kinci, yanında bulunulmak istenmeyen dul bir kadın olarak canlanmaktadır (Gaskill, 2020: 52). Bu kadınlardan yoksul olanlarını daha fazla hedef haline getiren bir yaklaşım, Malleus Maleficarum/Cadı Çekici isimli eserde (Kramer-Sprenger, 2018: 216) dile getirilmektedir:

Cadılar genellikle zengin olmamalarının nedeni: Şeytanlar, yaratıcıya olan nefretlerini, cadıları olabilecek en düşük ücretle satın alarak göstermekten hoşlanırlar. Ayrıca zenginlikleriyle göz önünde olmamaları gerekir.

Dante (2011: 505) toplumsal bellekteki "yaşlı kötücü büyücü kadın" imgelemine, Vergilius'u seslendirdiği dizeleriyle dile getirmektedir: "Dedi ki: "Yaşlı büyücü kadını görmüşsündür düşünde, bir tek o, gözyaşı döktürüyor üstümüzde (...)" Bu yaklaşım, insanlığın başına gelen tüm felaketlerin sorumlusu olan figürü, "yaşlı cadı kadın" olarak konumlandırmıştır.

Tüm bu stereotipler, gerçek dünyada gerçek bir yankı uyandırmış ve ilk dönem cadı avlarının kurbanları olarak, vücutlarında fiziksel engele sahip, çaresiz, kimsesi olmayan yalnız, güçsüz yaşlı kadınlar seçilmiştir (Akin,

2024: 148). “Stereotip bir kez yerleştiğinde (...) kendi folklorunu oluşturur” (akt. Cole, 2024: 102; Trevor-Roper, 1978: 120). Malleus Maleficarum’da geçen (Kramer-Sprenger, 2018: 214) “...bunun alelade bir zehirlenme olamayacağına kanaat getiren hekimler, rahatsızlığın büyücülükten ileri geldiğine hükmederler” ifadesi, cadılıkla suçlanmaya elverişli bir mesleğe sahip kişileri kolaylıkla etiketleyebilmekte, özellikle dönemin yaşlı kadınları, deneyimleri itibarıyla, hem tedavi etme usullerini bildiklerinden hem de topluluk yaşamından görece yalıtılmış yaşadıklarından, tehlikeli göründüklerinden dolayı bu suçlamaların olağan hedefleri olmuşlardır. Rowlands (2001: 86), kırk ila altmış yaşları arasında bulunan kadınların, çevreleri tarafından bu yaş aralığının cadılık özellikleri geliştirmenin zirvesi olarak sayıldığı düşünce biçimi nedeniyle de cadılık suçlamalarında daha dezavantajlı ve savunmasız olduklarını ifade etmektedir.

Bir manastırdaki kardeşlerimizin ortak bilgisi sayesinde bugün bile sözü edilen yaşlı bir kadının, birbiri ardına gelen üç Başrahibi sadece büyülemekle kalmamış hatta onları öldürmüş olduğunu ve dördüncüsünün ise aklını yitirtmiş olduğunu biliriz. Zira kendisi bunu açıkça beyan etmiş ve şu sözleri söylemekten hiçbir korku duymamıştır: Böyle yaptım ve böyle de yapacağım... (Kramer-Sprenger, 2018: 130).

Sözü edilen stereotipler, yaşlı kadınların oluşturduğu toplumsal grubu kavramada etkin görev üstlenmekte, yaşlı kadınların hem bir kadın olarak hem bir yaşlı olarak çifte marjinalleştirilmelerine (Shahar, 2002: 2) yol açmaktadır.

Mitolojide yaşlı kadın stereotipleri sıklıkla kullanılmaktadır. Tanrıça Hera ile özdeşleşen yaşlı kadınların belirlediği anlar, çoğunlukla temkinli olunması gereken tehlike çanlarının çaldığı anlardır: “Diyar diyar dolaşmaya başlayan Jason, günün birinde bir ırmağa tesadüf eder. İrmağın kıyısında yaşlı bir kadın beklemektedir...” (Köhlmeier, 2015: 267), “Günün birinde kapısını yaşlı bir kadın çaldı...” (Köhlmeier; 2015: 228).

Akın’ın aktardığına göre (2024: 126) cadılık kavrayışının şekillendiği ilk dönemlerde halk, yaşlı kadınların cadı olduklarına inanmakta ve insanların yaşam sularını içerek gençleştiklerini düşünmekteydi. Bu düşünüşe bağlı olarak kötülükle ilişkilendirilen bu “kötü” “yaşlı cadı kadınlar”, çeşitli kara büyülerle, anlaşmazlık içine girdikleri insanları hasta ediyor, yürüme ve eklemlerini hareket ettirme yetilerini ellerinden alıyor, onların yaşama isteklerini kurutuyorlardı. İnsanı ani bir hareketliliğe ve dayanılmaz acılara maruz bırakan “cadı vuruşu”nun yol açtığı durumu (lumbago rahatsızlığı) -Almancası hexenschuss- tasvir eden, Adına Cadı Denilecek Kötü Kadınlar isimli eserinde Ulrich Molitor (akt. Akın, 2024) cadı tipolojisini yansıtan yaşlı bir cadı kadını elinde ok-yay ile resmetmekte ve bu kadın “cadı vuruşu” gerçekleştirdiği kişinin sağ ayağını yaralamaktadır.

İç savaş korkusuyla benliğini şekillendiren ve teorilerini bu bazdan oluşturan Hobbes’un Leviathan kitabında işaret ettiği üzere (2020: 88) “Gelecek korkusu yüzünden, insanlar, görünmeyen şeylerin gücünden korkarlar”. İnsanın temel içgüdü olarak olayları nedenlere bağlama ihtiyacı -mantıklı olsun olmasın- onu, karanlıkta yolunu kaybettiğinde bir günah keçisi

aramaya yöneltmektedir. Korku duygusu tarafından baskılanmış derinlemesine araştırma güdüsü, yerini birikmiş gerginliği hafifletecek bir görev üstlenecek sorumluya bırakmakta ve belirlenen sorumlu -yani günah keçisi- bu koşullarda oldukça elverişli bir işlev görmektedir. “Cadı avını alttan alta destekleyen şey, kıyımcı, büyü nüdenselliğidir” (Girard, 2018: 138). Bu nedenselliği oluşturan unsurlardan biri olan korku, endişeye yol açmakta ve istikrarsızlığa yol açanın saf dışı bırakılmasıyla düzene geri dönme arayışı beslenmekte ve sonu kıyım olan süreç ateşlenmektedir.

4. Yaşlı Kadınların Günah Keçisi Olarak Kodlanması

Kriz zamanlarında, bir sorumlu ve neden bulma arzusuyla beliren günah keçisi, yeniden denge bulunana kadar ihtiyaç duyulan ruhsal bir yatıştırıcı işlevi görmektedir. Biriken enerjinin saliverilmesi, kaostan kurtulup krizin atlatılması ve normale dönülmesi, Şeytan ile özdeşleştirilen günah keçisinin cezalandırılmasına ve öldürülmesine bağlıdır. Yaşanan olumsuzluklardan inanç yoluyla kurtulmaya ve salgınları durdurmaya ilişkin güvence veren, bunun için ruhani olduğu kadar somut birtakım yöntemler uygulayan fakat krizi çözemeyen Kilise’ye duyulan güvenin sarsılması, azalan çalışabilir insan nüfusuna bağlı olarak ekonomik yapıdaki bozulmalar ve feodal yapının zayıflaması, işçi fiyatlarındaki artış ve yetkin güçlerle işçiler arasındaki çekişme sonucunda yaşanan işçi ayaklanmaları, insanlığın baş düşmanı Şeytan ile yaptığı iş birliği yüzünden suça ortak olan cadılar, Akın’ın da ifade ettiği üzere (2024: 340-341), Kilise’nin karşısında konum olarak kötücül güçler safında yer almakta ve insanları büyük zararlara uğratan doğal afetlerin, masum ölümlerinin, açlığın mesulü olmaktadır; cadılık olgusu ve cadı avına dair literatürün ana teması da bu fikrinsel çerçevedir.

“Yaşlı cadı kadınlar”ın kötücül güçler olarak konum aldıkları kavrayışa bu açıdan baktığımızda, günah keçisi olarak yaratılan “Öteki”, yani “şeytanla anlaşma yapan yaşlı cadı kadınlar” konusu netleşmektedir. Bauman’ın da dediği gibi (2017: 116), “aidiyet alanı olarak bir grubu seçmek, diğer bazı grupları yabancı ve potansiyel olarak hasım haline getirir”. Bu durumda hasım, “yaşlı cadı kadınlar” olmuştur: Kramer-Sprenger’in (2018: 54-55), “(...) genellikle yaşlı kişilerde olduğu gibi kişi kötülük ve hiddetle yanıp tutuşuyorsa, dengesiz ruh halleri bireyin gözlerinden çıkar çünkü çehreleri son derece kötü ve zarar vericidir. (...) öte yandan bu kötü bakışlar şeytanla gizli bir anlaşma yapmış olan yaşlı cadıların genellikle şeytanın gazezinden ilham almalarıyla meydana gelir” ifadeleri, gözleri aracılığıyla büyü yapan gözleriyle sokan cadılar olduğuna işaret etmekte, bu ifadeler, kamusal yaşamdaki “cadı” temsiline, cadı yargılamaları sürecine legalize edilerek normalleştirilmiş bir zemin kurmaktadır.

Albrecht Dürer’in Keçiye Ters Binmiş Cadı (1500) eserinde ve Ulrich Molitor’un 16. Yüzyıl’a ait Hava Durumunu Etkileyen Cadılar eserinde (Kramer-Sprenger, 2018: 344) görüleceği üzere, “cadı” olarak tasvir edilen kişiler, yaşlı kadınlardır. Dürer’in gravüründeki göğüsleri sarkık yaşlı kadın, demonlarla birlikte resmedil-

mekte, hiddetle uçuşan saçları, büyülu güçleri olduğunu ifade etmekte ve bu haliyle kötülüğün sembolü olmaktadır. Bu gravürdeki yaşlı kadın, insan yaşamını tehdit edecek bir dolu fırtınası çağırarak, dolayısıyla dönemin cadılığa ilişkin bakış açısının bir yansıması olarak temsil bulmaktadır (Gaskill, 2020: 74). Genel olarak tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlayan Ortaçağ insanı için bu tehdit oldukça önemlidir ve kriz niteliği taşımaktadır. İklimsel koşullarda yaşanan değişimle birlikte ekonomik anlamda güçlüklerle karşılaşılması, Keçiye Ters Binmiş Cadı ve Hava Durumunu Etkileyen Cadılar eserlerinde temsil edildikleri biçimiyle yaşlı kadınları, ekonomik zararın sorumlusu addetmekte, bu anlamda günah keçisi olarak konumlandırmaktadır. Zira yaşanan felaketlerin kökeninde “yaşlı cadı kadınlar” ve Şeytan arasında yapılan paktın olduğuna inanılmıştır.

4.1. Cadılık Olgusunun Efendi-Köle Metaforu Üzerinden İncelenmesi: Malleus Maleficarum’da Ele Alınan Örnek Olay

Şeytan’ın kadının efendisi/ustası olduğu şeytan-cadı ikilisinde kadın, onun kölesi/hizmetkarıdır. Şeytan-kadın iş birliğindeki “iş birliği” ortaklaşa bir eylemden ziyade şeytanın efendiliğini kadına kabul ettirdiği, kadının da kendi rızasıyla köle olarak konumlandığı bir ilişki biçimini ifade etmektedir (Akın, 2024: 140).

Kramer ve Sprenger’in (2018: 237-238) kaleme aldıkları Malleus Maleficarum metninde “Ezeli düşmanımızın ne kadar başarılı bir şekilde ruhları baştan çıkardığını bu örneklerden görebiliriz” şeklinde yorumladıkları olaylardan biri şu şekildedir: Strazburg Başpiskoposluk bölgesinde yaşayan genç bakire bir kızın başına gelen bir olayı anlattığı hikâyeye göre evine gelerek onu genç erkeklerle tanıştıracaklarını söyleyip kendi evine davet eden yaşlı kadın, teklifi kabul eden kızı evine götürmüştür. Üst katta erkeklerin olduğunu fakat yukarı çıkarken haç işareti yapmamasını kızı tembihlemiş, lakin genç kız gizlice bunu yapınca onu hiddetle “Şeytan’ın adıyla defol” sözleriyle evinden kovmuştur. Buradaki “yaşlı cadı kadın”, kötücüllükle bir tutulmakta, Kramer ve Sprenger’in oluşturduğu kurguya göre, Şeytanla yaptığı anlaşmaya sıkı sıkıya bağlı kalmakta, gücünü borçlu olduğu şeytana sadakatini sürdürmekte, Şeytan’ın “efendi” ve kendisinin “köle” olduğu anlaşmayı içselleştirmektedir. Bu nedenle, masumiyetin-iyiliğin temsilcisi olan “bakire genç kızı”, kendi evreninde yasak olan haç işaretini yapması sonucunda, “Şeytanın adıyla” diye söze başlayarak hızla yaşam alanından uzaklaştırmıştır. Kötülüğün sembolü olarak tasarlanan bu “yaşlı cadı kadın” figürü, kendi rızasıyla, efendisi olarak şeytani seçtiğine inanıldığı için ateşle, boğularak ya da birçok farklı işkence yöntemiyle, yaşamının acı içinde sonlandırılması gerektiği düşünülen diğer “yaşlı cadı kadınlar”ı temsil etmektedir. Bu yaşlı kadınların başına gelen felaketler, insanların başına gelen felaketlerin bir diyetidir, dolayısıyla meşrudur, insanlığın kurtuluşu için gereklidir ve halk tarafından talep edilmektedir.

5. Cadılık Olgusunun Etiketleme Teorisi Bağlamında İncelenmesi

Bu kıyım sürecinin en etkili ateşleyicisi, etiketleyerek yok etmektir. Toplumu arındırmak amaçlı, bazı toplumsal gruplar etiketlenerek yaşamlarına son verilmektedir. Süreç, bu yok etme faaliyetlerinin legalize edilmesini gerekli kılmaktadır. Bu bakımdan, ele alınan ana konu Etiketleme Teorisi perspektifinden incelenecektir.

“Öteki” yaratma süreci, ideolojik bir süreçtir zira bu süreç, tıpkı Bauman’ın da belirttiği gibi (2017: 119), kendi dışındaki unsurlara yönelik saldırgan, dışlayıcı ve partizan bir duruşu gerekli kılmaktadır. “Öteki” olmayanların benimseyeceği yaşam biçiminin yararlı getirileri olacağına ilişkin kamusal bir güvence vermekte, aynı şekilde “öteki” olanların yaşamlarının götürüleri ve dışlanmışlıklarının meşruluğu üzerinde ısrarla, tekrarlı olarak durulmaktadır. “Yaşlı cadı kadın” toplumsal kategorisi, çoklu marjinalleştirmeye uğramış, daha güçlü söyleme sahip bir “öteki”dir. Yetkin güçlerce, herkesin tanıdık olduğu düşünsel bir zemin üzerinde, “yaşlı cadı kadınlar”ın bulunduğu bir “cadılık” alanı yaratılmıştır. Böylesi çatışmalı bir alan, bu alanda söz sahibi olmaya çalışan unsurlar arasında mücadeleyi de beraberinde getirmektedir. Bourdieu (2015: 62), alanın içinde mücadele halindeki ana unsurların, güç ilişkilerinin değişimini yahut korunmasını esas alan çeşitli eleştirel söylemler ürettiklerini, bu söylemlerin birbirlerine yönelik küçümseyici, hakaret yahut tespitvari olabildiğini ve söz konusu söylem üretiminin müdahale stratejileri olduğunu belirtmektedir.

Kieckhefer (2022: 285-286), annesi kara büyücülük suçlamasıyla yakılarak öldürülen, yaşamı boyunca bu olayın toplumsal etiketini taşımak zorunda kalan Dorothea isminde yaşlı bir kadından bahsetmektedir. Çatışma yaşadığı kişileri büyülediğine inanıldığı için çevresindeki insanların uzak durduğu dışlanan bir kişi olmuştur. Bir gün kendi çocuğunun, komşu çocuğu tarafından kavga esnasında çamura itilmesi sonucu Dorothea de iten çocuğa kızgınlıkla bu olayı unutmayacağını söylemiş, sonrasında iten çocuk üç hafta hasta yatmıştır. Çevredekilere göre, kadının bedduası çocuğu hasta etmiştir. Onunla tartışan başka kişilerin ve hayvanlarının da hastalanması, hatta kimi zaman hayvanların ölmesi onun bedduasına bağlanmış, bu nedenle Dorothea’nın çevresinde bulunmanın zararlı sonuçları olacağına ilişkin genel bir kanı oluşmuştur. Dolayısıyla Dorothea, cadı olarak etiketlenen yaşlı, kimsesiz kadınlara iyi bir örnek oluşturmaktadır. Bu suçlamalar karşısında kalan kadınlar, çoğunlukla kimsesi olmayan yahut suçlamalar esnasında aileleri tarafından desteklenmeyen, her halükârda yalnız, yaşlı kadınlardır. Bu nedenle söz konusu yaşlı kadınların dış dünyaya karşı öfkeli ve yaşananlara içermiş oldukları; aksi, geçimsiz, rahatsızlık verici ve kızgınlıkla karşılanan davranışlarını bir zırh gibi kullandıkları söylenebilmektedir.

Avrupa topluluklarının, Ortaçağ döneminde kurumsallaşmaya başlaması ve Rowland’ın da belirttiği üzere (2001: 77) erken modern dönemde bu toplulukların kendini kapitalist bir üretim yapabilecek yapıda şekillendirmesi sonucunda yaşlı kadınlar gibi maddi olarak bağımlı olan toplumsal gruplar, sosyal ve politik gücü elinde bulunduran egemenler tarafından geçmişten daha fazla sorun olarak algılanmaya başlamış-

tır. Bu durum ise söz konusu kadınları, cadı etiketine karşı savunmasız bırakmıştır.

Eco (2023: 232-233), "cadı" etiketiyle karşılaşmış yargılanan ve öldürülen kişilerin çoğunlukla kırsal kesimde yaşayan alt sınıf kimlikli yoksul, doğurgan olmayan çok genç yaşta yahut çoğunlukla yaşlı kadınlar olduklarını belirtmektedir. Ayrıca, cadı kovuşturma ve yargılamasının, Hristiyanlığın yayılmasında gecikme ya da duraklama yaşayan ve hala Paganizmin izleri bulunan kırsal kesimlerle yaşanan çatışmayla bağlantılı olabileceğini salık vermektedir. Bir zamanlar iyileştirici olarak algılanan ve şifalı otlar konusunda bilgisine güvenilen, Pagan kültürün temsilcisi olarak düşünülebilecek yaşlı büyücü kadının toplumsal hafızada niçin Şeytanla anlaşma yaparak büyük bir güce erişen canavar figürüne dönüştüğünü sormakta ve bu konunun tarihçiler arasında da uzlaşamaz karmaşıklıkta olduğunu ve çok yönlü bir incelemeyi gerektirdiğini belirtmektedir.

5.1. Cadı Yargılamalarına Hâkim Olan Pygmalion Etkisi

Tek bir merkezden yönlendirilmedikleri için bölgeler arası farklılıklar taşıyan Engizisyon Mahkemelerinde görev yapan yargıçlar, ellerindeki dava dosyaları hakkında birbirleriyle haberleşmekte, fikirlerini paylaşmaktaydılar. Bu durum ise yargıçları, cadılık kavrayışına, sanıklara sorulacak sorulara ve cadılık olgusunu algılama biçimine dair ortak bir kanı etrafında birleştirmişti. Soruşturmalar, bu temelden yürütülmekte; sorgu hakimleri, istedikleri yanıtlara yönlendirilmiş sorular sormakta, sanıklar işkence tehdidiyle karşılaşmaları için yönlendirilmiş yanıtları tercih etmekteydiler. Dolayısıyla alınan itiraflar, yönlendirilmiş itiraflardı. Sanığın dilinden alınmış bu yanıtlar, cadılık varsayımının kanıtları niteliği taşımakta ve Engizisyon yargıçlarıncı kullanılmaktaydı (Burton Russel, 2024: 434). Engizisyon mahkemelerinin bu yapısı nedeniyle cadılık yargılamalarında Pygmalion Etkisi açıkça görünürdür. Doğaüstüyle aracılık konusundaki iktidar gücünü büyücülük yapanlardan alıp kendi yetki alanına çekmek isteyen Kilise'nin, "yaşlı cadı kadınlar"ı saf dışı bırakmayı bir politika aracı olarak kullanmış olabileceğinden, cadılık suçlamasıyla hüküm giyen, yargılanan ve öldürülen yaşlı kadınlar açısından durumu Eco (2023: 233) şu şekilde aktarmaktadır: "...onları dışlayan bir toplumda, korku salmak ve büyücü namı edinmek hayatta kalmak için bir fırsat olabilir; diğer bir deyişle, yaşlı bir kadın için büyücü olarak bilinmek son savunma hattı olabilir".

Halk nezdinde, ruhani ve sivil otorite tarafından kötülükle etiketlenmiş "yaşlı cadı kadınlar"a verilen cezalar haklılaştırılmakta, yaşlı kadınların itham edildikleri suçlar adil görülmekte, dilden dile aktarılan söylenceler, vaazlar, yazılı metinler aracılığıyla cadı avlarını gerçekleştiren yetkin güçlerin şeytani kötülüğün karşısında, güçlü ve adaletli bir yargılama yaptığı algısı sağlanmaktadır.

6. Cadı Olarak Etiketlenen Yaşlı Kadınlar Üzerindeki Olası Sosyo-Psikolojik Etkiler

Modern dönemin beraberinde getirdiği sosyo-ekono-

mik-politik-kültürel koşullara koşut olarak toplumsal kategorilere bakışta da birtakım değişimler gözlenmektedir. Bu değişim hem bakış hem yaşayış bakımından çift yönlü bir devir yaparken yaşam biçimlerinde birtakım olumlu gelişmelere kapı aralayabildiği gibi olumsuzluklara da yol açabilmektedir. Örneğin, hız ve tüketime odaklı yaşam şartlarına ritimlerini uydurmakta güçlük çeken yaşlılar, değersiz, işlevsiz, norm dışı ve yalnız hissetme konusunda daha fazla tehdit altında kalmaktadırlar. Bu ruh hali beraberinde yaşam çizgisinde sona yaklaşmışlık halini onlara dayatmakta, haliyle ölüme yakın olduklarını hissetmekte, buna bağlı olarak ruhsal ve fiziksel rahatsızlıklar yaşamaktadırlar (Baysal-Devrimci Özgüven, 2023: 2432).

Modern öncesi dönemin cadılık yargılamalarının hedef gruplarından olan yaşlı kadınlar bakımından durum değerlendirildiğinde, genelde insan yaşamı ve yaşam döngüsündeki doğal-biyolojik fiziksel güç yitimi, özelde yaşlı kadınlar olduğunda, travma ve toplumsal kriz yaratan süreç, benzerlikler taşımaktadır.

İlerleyen yıllar içinde gelişen teknolojiye ve moderniteden bağımsız olarak, modern öncesi ve modern sonrasını belirleyen yukarıda sayılan faktörlerin yanı sıra cinsiyet, etki ettiği ve belirlediği yaşam koşulları bakımından incelenmeye değerdir. Zira geçmişte de günümüzde de yaşlı kadınlar, eğitim, sosyal destek, ekonomik güç bakımından erkeklerle nazaran imkansızlıklarla daha yüksek olasılıkla karşılaştıklarından dolayı sonuçlar bağlamında konu, modern öncesi ve modern sonrasında bir noktada eşitlenmektedir. Biggs ve arkadaşlarının belirttiği üzere (akt. Baysal-Devrimci Özgüven, 2023: 2434) "cinsiyet risk etmenleri arasında sayılmaktadır ve buna göre yaşlı kadınlar yaşlı erkeklerle göre daha fazla istismara uğramaktadır; şiddete maruz kalma erkeklerde %1,1 iken, kadınlarda %3,8'dir". Forrester Kibuga ve Dianga (2000: 32), Tanzanya'nın Magu bölgesi'nde cadılıkla ilişkilendirilen yaşlı kadınların mağdur edilmelerine ve öldürülmelerine yönelik strateji geliştirebilmek amacıyla bilgi edinmek esaslı yapılan bir çalışmanın araştırma makalesinde; beslenme, barınma, tarım ve geçinme gibi konularda sağlanacak eğitim ve güvenliğin, yaşlı kadınların sosyal hizmetlere erişiminin sağlanmasının, yaşlı insanların bu konuya çözüm getirebilmek amacıyla kurdukları örgütlerin desteklenip güçlendirilmesinin koşulların iyileştirilmesinde etkili olacağını belirtmektedirler.

Toplumsal yaşamdan dışlanma ve iletişim yollarının kesilmesini içine alan "sosyal istismar"¹, cadılıkla itham edilen yaşlı kadınların, tek başlarına bırakılarak sosyal destekten yoksun kalmalarına yol açmış, fiziksel ve ruhsal yönden zarar görmelerine neden olmuş ve bu süreç, beraberinde "ihmal"² konusunu cadılık yargılamaları, tutsak etme ve ölümüne yol açma özelinde yaşlı kadınlar açısından bir mağduriyet durumu olarak

¹ Türkiye Cumhuriyeti Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı-Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2014 yılında üniversitelerle bir araya gelmiş ve türlerine göre Türkiye'de görülen yaşlı istismarı başlıkları oluşturmuşlardır.

²8 numaralı dipnot

ortaya çıkarmış olabilir.

Sonuç

“Cadı” kavramı, oldukça girift bir kavramdır. Temel olarak politik, sosyolojik, ekonomik, kültürel, psikolojik anlamları aynı anda yapısında taşıyan ve tam da bu nedenle çok faktörlü olarak incelenmesi gereken cadılık olgusu, bu çalışma özelinde Antik Dönem, Ortaçağ ve Yeni Çağ incelemesi biçiminde ele alınmış, ardyöresi oldukça geniş bir olgudur. Tam da bu sebepten, her dönem etkin olan birtakım tinsel ve maddesel (sosyo-politik-ekonomik-kültürel) koşulların etkisi altında olan ve bu çerçeveden incelendiğinde her dönemde canlı kalan bir konuyu yapısında barındırmaktadır.

Cadılık yargılamalarının gerçekleştiği dönemler, yargılama koşullarını oluşturan önceki etkenlerin birikiminin ve yargılama dönemlerinin oluşturduğu koşulların bir arada ele alınmasıyla bir bağlama oturtulabilmektedir. Sözlü kültürde, masallarda, söylencelerde, efsanelerde, destanlarda, çeşitli dinsel anlatılarda, denemelerde, sanatta her daim temsil bulan cadı tipolojisinin ana karakteri olan yaşlı kadınlar, cadılık yargılamaları sürecinde kadın oldukları ve yaşlı oldukları çifte bir marjinalleştirmeye uğramışlardır. Bu marjinalleştirme kategorileri, stereotipler oluşturma yoluyla onları etiketlemiş ve toplumsal yaşamdan dışlanmaları sonucunu doğurmuştur.

Bu çalışmada, “Cadılık” ve “Yaşlılık” kavramları bir araya getirilmiş, çalışmanın sınırları dahilinde kavramlar, ifade ettikleri anlamlar bakımından incelenmiş, dönemler boyu aynı kalan ya da değişime uğrayan pek çok düşüncenin ve pratiklerin karşılıklı etkileşimi sonucunda meydana gelen koşulların üzerine kafa yorulmuş ve tüm bunlarla koşut olarak ilerleyen anlamlandırma kalıpları ve gerçeklik inşaları keşfedilmiştir. Tarihsel travma ve kriz temelinden yaklaşılarak oluşturulan çalışma kapsamında ulaşılan bilgiler, ilgili sosyal teorilerle bağdaştırılmış, veriler-dönemsel yaşayışlar-sözlü kültürdeki anlatılar ve bugüne aktarılan anlamların oluşturduğu bütünlüğün incelenmesi yoluyla aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Merkezi yetkenin bulanıklaşıp belirsizleştiği durumlarda toplumsal yaşam, çeşitli ekonomik-politik etkenlerden kaynaklanan sorunlarla çevrelenmekte ve toplumsal oluşturan insanların yaşayışlarına derinden etki etmektedir. Nitekim bu etkileri doğrudan hissedilen toplumsal gruplardan biri olan yaşlılar, merkezi yetkenin devrede kalamayıp yönetimin istikrarsızlaştığı toplumlarda “gözden çıkarılabilir kalabalık”lar olarak konumlanmakta ve etiketlenmektedirler. Antik dönemin önemli figürlerinden biri olan Cicero’nun yaşlılığa bakış açısında rastlanan olumlu imaj ve yaşlılığın bilgelikle eş tutulduğu yaklaşım, tüm toplumsal grupları kapsama bakımından ne yazık ki zayıf kalmaktadır. Söz konusu olumlu imajın, toplumun diğer kesimlerine kıyasla azınlık olarak sayılabilecek yönetim kadrosuyla sınırlı kaldığı, yönetimde olmayan yaşlılar açısından durumun herhangi bir merkezi güç yokluğunda kolaylıkla aksi yönde seyrettiği söylenebilmektedir.

Avrupa’da yaşanan Katolik Kilisesi baskınlığı, vergi sistemi bozulan, savaşların masraflı hale geldiği, politik gücünü yitiren imparatorluğun güç kaybetmesi ve

merkezi yetkenin devreden çıkmasıyla açıklanabilmektedir. Bu yetke boşluğunu doldurmak için imparatorluk yapısını devralan Kilise gücü, kendini yeniden yapılandırmış, dinsel yapıyı şekillendirmiştir. Bu noktadan itibaren tedrici olarak günah keçisi konumuna gelen ve “cadı” olarak etiketlenen yaşlı kadınlar, Hristiyanlık inancının yayılma çabalarının önünde Paganizmin temsilcileri olarak engel teşkil etmişlerdir. Dolayısıyla kriz aşamasında devreye giren günah keçisi olgusu, burada da devreye girmiş ve yaşlı kadınların “cadı” olarak konumlandırılmalarına yol açan bir süreç başlamıştır. Geç Ortaçağ ve Yeni Yakın Çağ’ın simgelerinden biri olan cadılık yargılamaları, “ateş” ve “ölüm” kısacası toplumsal travma ve kriz, bu izlekten takip edilebilir bir alan olarak günümüzde de canlılığını yitirmeyen, yalnızca görünümü değişmiş lakin özü aynı kalmış versiyonuyla karşımızda durmaktadır.

Tüm bu bilgiler ışığında söylenebilmektedir ki Geç Ortaçağ ve Yeni Yakın Çağ dönemlerinde kentler, “cadı” olarak etiketlenen, cadılıkla suçlanan ve “kadın”, “yaşlı”, “cadı” olarak çoklu mağduriyete uğrayan yaşlı kadınlar açısından yalnızlık, kaçınılmaz ölüm ve işkencelerin onları beklediği hapishaneler olmuşlardır. Günümüzün insan hakları odaklı politikadan uzak olan yaşam koşulları içinde yaşlı politikasının entegre edilemediği bir sistemle ve onun sonuçlarıyla her gün karşı karşıya kalmaktayız. Bu sistem, yaşlı bireylerine hak temelli uygun koşullar sunmakta gecikmekte, yapısal-düşünsel-eylemsel noksanlıklar taşımaktadır. Tam da bu sebeple, makale izleğinde ele alınan konu aslında özünde hala güncelliğini korumaktadır. Peki bu koşulların hâkim olduğu sistemde kentler, yaşlı bireyler için ne ifade etmektedir? Konu analojik bir yaklaşım olarak Perillos’un Pirinç Boğası (Brazen Bull) özelinde ele alındığında günümüzdeki noksanlıkların bir şiddet sarmalı oluşturduğu ve kentlerin yaşlı bireyler için tıpkı bu pirinçten boğa gibi işlev gördüğü, onları dışladığı ölçüde onlara duygusal-davranışsal şiddet uyguladığı gerçeği daha görünür olmaktadır. Zira bu pirinç boğa, Antik Dönem’de Atinalı pirinç ustası Perillos tarafından bir işkence aleti olarak tasarlanmıştır. Suçlu olduğu varsayılan kişiler, boğanın iç haznesine yerleştirilmiş, alttan verilen ateşle canlı canlı yakılmışlardır. Dolayısıyla günümüzdeki kentlerle özdeşim içindeki bu antik pirinç boğa, şiddet döngüsünün bitimsizliğini ve tehdit arz eden yahut “fazlalık” olarak görülen “öteki”nin normatif yapıdan dışlanmasını sembolize etmektedir. Tıpkı yaşlı bireylerin -bu çalışma özelinde ise yaşlı kadınların- çeşitli sebeplerle toplumsal ikna kodlarının yardımıyla toplum dışına itilmelerinin altında yatan legalize edilmiş gerekçelerin, onlara yönelik bir şiddet döngüsü başlatması ve şiddet eylemlerini tetiklemesi gibi. Pirinç boğanın içinde büyük acılar içinde yanmaya mahkûm edilen insanlar, söz konusu toplumsal ikna kodlarıyla bu denli insanlık dışı bir eylemi haklılaştıran diğer insanların bakışında edilgen birer figür halini almakta ve bir nevi insandışlaştırılmaktadırlar. Tümel olarak bakıldığında toplumun bütünlüğü, işleyişi ve verimliliği açısından tüm bu cezaları hak eden kişiler olarak görülmektedirler. Bu düşünce biçimi, eylemlere doğrudan yansırken beraberinde gelen süreç içinde insanları dolaylı olarak tehlikeli bir tür suskun-

luk sarmalının içine çekmektedir. Yaşlı bireylerin, yaşlı haklarına sahip olmayan kentlerde görünürde bir özgürlük içinde yaşadıkları lakin bu durumun varsayımından ibaret olduğu, zira bunun yalnızca yanılsamalı bir özgürlük olduğu ve bu özgürlük biçiminin onları edilegenlikten, dışlanmaktan kurtarmadığı, onlara kendi hakkını savunma ve “kendiliğini” koruma fırsatı sunmadığı kavrayışı, Perillos’un Boğası analojisini anlamlı kılmaktadır. Bu konu üzerine düşünmek, bu duruma dair toplum genelinde oluşan suskunluk sarmalını da açığa çıkaracaktır.

Yaşlı bireylerin hakkını savunmanın, onlara hizmet götürmenin bakım evleri kurmakla eş değer tutulduğu günümüzde; onları binalara kapatmakla ve çeşitli “haklılaştırılmış” gerekçelerle gündelik hayattan soyutlamakla, Perillos’un boğasında yavaş yavaş işkence ederek yakmak arasında belirgin bir fark bulunmamaktadır. Bu durum, görünüm değiştirerek kendini antikiteden bu yana sürdüren bir şiddet biçimidir; toplumsal travma ve krizlerin nüvesini oluşturmaktadır. Bu süreci kabul edilebilir kılan, legalize eden ve sürdüren düşünce ise Bauman’ın ifadesi olan “iletişimsel kargaşa” temelli kurduğumuz ilişkilerden köken almaktadır. Gençler yaşlıları refah yaşam önünde bir engel, yaşlılar gençleri kurulu düzene yönelik bir tehdit olarak görmektedirler. Bu kuşak çatışması, var olmayan yaşlı politikası nedeniyle oluşan çatışmadan ötürüdür ve suçlama döngüsü, söz konusu toplumsal krizi yaratmaktadır. Dolayısıyla iddia edilebilmektedir ki ülke bazında bir yaşlı politikasına sahip olmamak, dezavantajlı grupların haklarını savunmak konusunda önemli bir noksanlıkla beraber gelen hak ihlallerine zemin oluşturmakla aynı anlama gelmektedir. Bu çalışma kapsamında incelenen konu bağlamında “hak ihlali” olgusu, bir politika oluşturmanın ne derece gerekli olduğunu ortaya koymaktadır. Sebep-sonuç bakımından geniş bir yelpazede ele alınması kritik bir önem taşıyan “hak ihlali” konusu, geçmişteki krizlerin irdelenmesi yoluyla günümüz ve gelecek politikalarını oluşturmakta hem önemli bir başlangıç noktası hem de sağlam temelli bir altyapı sağlayacaktır. Aksi durumda, yaşlı bireylere yönelen şiddet döngüsü her dönem farklı görünüm alarak kendini sürdüreceği zemini kolaylıkla bulacaktır. Afrika sahası bu konuda çarpıcı örneklerden biridir.

Günümüzde yoksulluğun ve istikrarsızlığın yaşandığı Afrika sahasında yaşanan yaşlı kıyımları ötekileştirme, insandışılaştırma, dışlama ve istismar etme sürecinin çıktısı olarak vuku bulmaktadır. Ülkesel bazda yaşlı politikası noksanlığının, cana kast etmeyi içeren şiddet eylemlerini doğurduğu alternatif bir örneklem sunmaktadır. Bu sistem içerisinde yaşamlarını sürdüren yaşlı bireyler, -en temel hak ihlalinin konusunu oluşturan- can ve mal bütünlüklerini korumakta kritik sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Kenya’da yaşlı insanlar, aileleri tarafından öldürme niyetiyle girilen çeşitli saldırılara uğramaktadırlar. Yaşlı cinayetleri ve arazi gaspı başlığıyla incelenen Kenya-Kalifi Sahili’nde gerçekleşen arazi mülkiyeti ve miras gerekçesiyle her hafta en az bir yaşlı insanın öldürüldüğü -yüzde yetmiş erkek-olaylarda, palayla elleri kesilen, kafasından bıçaklanan insanlar söz konusudur. Faillerin gerekçe olarak kullandıkları sebep ise onların büyücü olduklarıdır. Yaşlı

bireylere addettikleri bu etiket, normal koşullarda suç teşkil edecek davranışların, bunu gerçekleştiren insanların kendi vicdanları ve içinde yaşadıkları toplumun bakışı nezdinde legalize olmasına imkân tanımaktadır. Bu durumun bölgesel olarak başlayıp ulusal bir hal almaya başlamasıyla ciddi boyutlara vardığına vurgu yapan bir yetkili “Eğer çözümlenmezse, arşivimizi, belleğimizi, yaşlılarımızı kaybedeceğiz” ifadesiyle sözlü geleneğe dayalı kültürlerinin yok olup gideceğine duyduğu kaygıyı dile getirmektedir. Afrika sahası örnekleme, yaşlı politikasının taşıdığı hayati önemi vurgulamaktadır. Yaşlı bireylerin haklarını yasal zeminde muhafaza edecek bir politikaya sahip olunmadığında bütün bir ülkenin içinde yaşamak zorunda bırakıldığı -toplumun her kesimini etkileyen- güvensiz zemine işaret etmektedir. Dolayısıyla bu çalışma kapsamında özelde incelenen bir olgu, insan yaşamını her dönem aynı oranda ilgilendiren önemli genel meselelere atıfta bulunmaktadır. Bu bakımdan özelin geneli açıklama, günümüze dair olası durumlara birtakım belirteçler çerçevesinde işaret etme potansiyeli göz ardı edilmemelidir.

Kaynakça

- Aries, P. (1962). *Centuries of childhood: A social history of family life*. New York: Alfred A. Knopf, Printed in Great Britain
- Aries, P. (2020). *Batı’da ölümün tarihi*. Everest Yayınları: İstanbul
- Akın, H. (2024). *Cadılar ve cadı avı*. Alfa Basım Yayım Dağıtım: İstanbul
- Bauman, Z. (2017). *Yaşam sanatı*. Ayrıntı Yayınları: İstanbul
- Baysal, D. & Devrimci Özgüven, H. (2023). Yaşlı istismarı. Ogün Vural & İ. Hamit Hancı (Ed.), *Adli bilimler ve kriminalistik ansiklopedisi, Adli sosyal bilimler -1-* (Cilt: 5, s.2431-2446). Türk Polis Teşkilatını Güçlendirme Vakfı: Ankara
- Boetie, E. D. (2022). *Gönüllü kulluk üzerine söylev*. Alfa Basım Yayım Dağıtım: İstanbul
- Bourdieu, P. (2015). *Televizyon üzerine*. Sel Yayıncılık: İstanbul
- Cicero (2024). *Yaşlı Cato veya yaşlılık üzerine*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul
- Cole, P. (2024). *Kötülük miti*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul
- Connolly, W. E. (2016). *Hayatın kırılğanlığı*. Ayrıntı Yayınları: İstanbul
- Dante, A. (2011). *İlahi komedya: Cehennem*. Oğlak Yayıncılık ve Reklamcılık: İstanbul

- Eco, U. (2011). Antik Roma. Alfa Basım Yayım Dağıtım: İstanbul
- Eco, U. (2023). 16. yüzyıl: Rönesans çağı. Alfa Basım Yayım Dağıtım: İstanbul
- Forrester Kibuga, K. & Dianga, A. (2000). Victimisation and killing of older women: Witchcraft in Magu District, Tanzania. *Southern African Journal of Gerontology*, 9 (2): 29-32
- Gaskill, M. (2020). Cadılık. Dost Kitabevi: Ankara
- Genç, Ö. (2022). Orta çağ Avrupası: Sosyal kültürel ve ekonomik hayat. Kronik Kitap: İstanbul
- Girard, R. (2018). Günah keçisi. Alfa Basım Yayım Dağıtım: İstanbul
- Hobbes, T. (2020). Leviathan. Yapı Kredi Yayınları: İstanbul
- Kieckhefer, R. (2022). Ortaçağda büyü, Alfa Basım Yayım Dağıtım: İstanbul
- Komnena, A. (2024). Alexiad: Malazgirt'in sonrası. İnkılap Kitabevi: İstanbul
- Kohlmeier, M. (2015). Tanrıların masalları: Antik Çağ söylenceleri. Yurt Kitap-Yayın: Ankara
- Kramer, H. & Sprenger, J. (2018). Cadı çekici: Malleus maleficarum. Artes Yayınları
- Le Goff, J. (2024). Ortaçağda entelektüeller. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul
- Mead, M. (2018). Samoa'da ergen olmak. Alfa Basım Yayım Dağıtım: İstanbul
- Rowlands, A. (2001). Witchcraft and old women in early modern Germany. *Oxford Journal* (November), No. 173, pp. 50-89, Oxford University: The Past and Present Society
- Russell, J. B. (2024). Lucifer: Ortaçağ'da şeytan. Panama Yayıncılık: Ankara
- Shahar, S. (2002). Growing old in the Middle Ages: 'Winter cloths us in shadow and pain'. Routledge: London and New York

İnternet Kaynağı

BBC News Türkçe (2024). https://www.youtube.com/watch?v=5RzKXPI-h_4 Erişim Tarihi, 14.08.2024